

УДК 811.161.2'373'38
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/28.208779>

Тетяна РУДЮК,

orcid.org/0000-0002-3679-5648

кандидат філологічних наук, докторант кафедри стилістики
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) *Swirid@i.ua*

ВИВЧЕННЯ РОДИННОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ КОБЗАРЯ (КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ АСПЕКТ)

У статті здійснено теоретичний аналіз сучасних напрацювань щодо поетичної спадщини Т. Г. Шевченка в аспекті досліджуваної проблеми. Побудовано послідовну схему для підтримки процесу вивчення родинних лексем у контексті творчості Кобзаря. Розглянуто особливості впровадження методики комунікативно-діяльнісного підходу під час опрацювання досліджуваних одиниць. Запроваджено систему вправ у руслі розробленої методичної моделі та фрагментів відповідних видів діяльності й форм комунікації, які сприятимуть формуванню родинної лексичної компетенції старшокласників на уроках української мови. Наприклад, розроблено схему практичної реалізації роботи з різними видами словників та систему застосування довільних форм візуалізації навчального матеріалу в руслі самостійної підготовки індивідуальних проєктів.

Серед умов, які забезпечували результативність комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення родинної лексики в поетичній спадщині Кобзаря, визначено необхідність певного алгоритму дій, як-от: до, перед, безпосередньо, та після виконання вправ. Етап саморефлексії взаємопов'язано з мовним матеріалом та власними креативними міркуваннями. Звернено увагу на обговорення та виділення відповідних семантичних груп родинної лексики й варіантів їхньої інтерпретації в певних життєвих ситуаціях. Запропоновано творчий погляд на застосування елементів сучасних ІТ у контексті вивчення родинної лексики Кобзаря на засадах комунікативно-діяльнісного підходу.

Зроблено висновки про перспективність досліджень із указаної проблематики та актуальність подальших методичних розвідок для розбудови й зміцнення української державності, існування єдиної та неподільної української родини.

Ключові слова: *родинна лексика, комунікація, комунікативно-діяльнісний підхід, лексична родинна компетентність.*

Tetiana RUDIUK,

orcid.org/0000-0002-3679-5648

Candidate of Philological Sciences, Doctoral Student of the Department of Stylistics
National Drahomanov Pedagogical University Associate Professor at the Department
of Ukrainian Language and Teaching Methodology Mykola Hohol Nizhyn State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) *Swirid@i.ua*

STUDY OF FAMILY VOCABULARY IN KOBZAR'S POETIC HERITAGE (COMMUNICATIVE ACTIVITY ASPECT)

The theoretical analysis of modern developments about T.H. Shevchenko's poetic heritage in the aspect of the studied problem is made in the article. The consistent scheme has been constructed to support the process of studying family tokens in the context of Kobzar's work. The peculiarities of implementation the method of communication and activity approach during the study of the investigated units are considered. The system of exercises in line with the developed methodical model and fragments of relevant types of activities and communicational forms were introduced, which help to form the family lexical competence of high school students in the Ukrainian lessons. For example, the scheme of practical implementation of activities with different types of dictionaries and the system of application the arbitrary forms of visualization educational material for independent preparation individual projects were developed.

Among the conditions that ensured the effectiveness of the communicative-activity approach during the study of family vocabulary in the poetic heritage of Kobzar it was identified the need for a certain algorithm of actions, such as: before, directly, and after performing the exercises. The self-reflection stage is interrelated with the linguistic material and own creative considerations. The attention has been paid to discussing and highlighting relevant semantic groups of family vocabulary and ways of interpreting them in certain life situations. It was offered to use the elements of modern IT in the context of creative research the Kobzar family vocabulary on the basis of communicative activity approach.

The conclusions were made about the prospect of research on these issues and the relevance of further methodological investigations in order to build and strengthen Ukrainian statehood, the existence of the single and indivisible Ukrainian family.

Key words: *family vocabulary, communication, communicative activity approach, lexical family competence.*

Постановка проблеми. Від найдавніших часів наші предки мали міцні сімейні традиції, повсякчас виховували ввічливе та шанобливе ставлення до родоvodu. Утім, сучасний ритм життя стає причиною втрати заданих тенденцій, не сприяючи належному родинному вихованню та розбудові української державності.

У рамках проекту Нової української школи та навчальних програм профільного й стандартного рівнів варто говорити про необхідність запровадження методичної підтримки з розвитку процесів раннього усвідомлення значущості родинних номінацій, особливостей їхнього уживання та впливу на специфіку родинної взаємодії в контексті досліджуваної проблеми. Вважаємо, що кожен старшокласник має якомога раніше досягнути ваги й специфіку функціонування вказаних одиниць як в історичному, так і сучасному ракурсі, бути компетентним користувачем у широкому діапазоні подібних номінацій.

Аналіз досліджень. Т. Г. Шевченко ніколи не виходив зі свого народу, був органічний до інтимності в ньому: український народ для нього – це батьки і матері, діди й прадіди, брати й сестри, діти й онуки, скрізь свої люди, справедливо зауважує Л. І. Мацько (Мацько, 2009: 179). Поряд із родинною лексикою констатуємо мовні етикетні формули, які, на думку дослідниці, засвідчують ключову роль найпершого інституту соціалізації для становлення української нації та сім'ї.

Суголосні зі спостереженнями А. К. Мойсієнка про здатність досвіду слова виявлятися в поєднаності співвідносних одиниць на основі родової характеристики, існувати в інтимізуючому ряді на позначення родинної ідилії як-от: «дід» – «внуча» – «мати» – «дитя» (Мойсієнка, 2013: 20, 174).

І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило та О. С. Скорик указують на необхідність читання художньої літератури, спілкування з дорослими для збагачення словника учнів (Олійник та ін., 1979: 106). У руслі вищезазначеного констатуємо, що необхідність закономірних алгоритмічних спостережень взаємозв'язку між художнім контекстом і мовним матеріалом у навчальному процесі є вкрай необхідним явищем. Такі функціональні дослідження родинних лексичних номінацій – один із перспективних шляхів розвитку нашої держави, оскільки найменшим її складником є сім'я.

Мета статті – розробити методику вивчення функціонально-семантичного та етносимволічного навантаження родинної лексики в поетичній спадщині Кобзаря на засадах комунікативно-діяльнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Твори Т. Г. Шевченка містять багатий потенціал для дослідження особливостей взаємодії в українській сім'ї через призму етносимволічного та семантичного контекстів, варіантів зменшено-пестливих форм, тощо. Зауважимо, що в такому найближчому колі досить поширеними є культурно зумовлені тактики комунікації: меліоративні, заохочення/заклику до дій, співчуття чи загальної гармонізації стосунків у родині. Разом із тим специфіка подібної взаємодії має національну специфіку, тому є практично неусвідомлюваною для її носіїв.

Методика дослідження вказаного матеріалу може передбачати відповідну систему вправ, як-от:

– визначення варіантів зменшено-пестливих суфіксів родинних номінацій-звертань у контекстному оточенні: *Ходімо, доненько* (Ващенко, 1979: Т. I: 199); *«Прости мене, мій синочку! Я... я твоя мати»*. *Та й замовкла...* (Ващенко, 1979: Т. II: 250); *Ей, дядечку, швидше будемо писати, Бо хочеться спати і вам і мені* (Ващенко, 1979: Т. I: 217); *Ой маю, маю ноженята, Та ні з ким, матінко, потанцювати* (Ващенко, 1979: Т. I: 398); *А може й сам на небеси Смієшся, батечку, над нами Та може радишся з панями, Як править миром!* (Ващенко, 1979: Т. I: 17);

– усне повідомлення на тему: «Вплив лексичних родинних номінацій на психологічний мікроклімат сім'ї»: *Так от бачите, сестриці, Що тут компонують! На катів та на все добре Кайдани готують! І 302.331.* (Ващенко, 1979: Т. II: 244); *Ані братіка я, Ні сестрички не знала, Меж чужими зросла І 380.9* (Ващенко, 1979: Т. I: 44);

– дискусію щодо дослідження лексичних родинних номінацій у хронологічному зрізі минулого й сьогодення: *Та цур йому, не думай, братіку, про мене нічого поганого* (Ващенко, 1979: Т. I: 44); *Ні, не треба, мій таточку, Не треба, Ярино!.. За що ж свої молодії Ти літа погубиш З калікою...* (Ващенко, 1979: Т. II: 319);

– твір-мініатюру на тему: «Україна починається з родини: сучасне прочитання закликів-єднання Кобзаря»: *Схаменіться, недолюди, Діти юродиві!.. Полюбіте щирим серцем велику руїну, Розкуйтеся, братайтеся!* (Ващенко, 1979: Т. I: 43); *Оженись на вольній волі, На козацькій долі: Яка буде, така й буде, Чи гола, то й гола* (Ващенко, 1979: Т. II: 22); *Ходім, Маріє, повинчай-мось* (Ващенко, 1979: Т. II: 88);

– дослідження етнокультурних символів у річищі української родинної номінації. Запровадження індивідуальних проєктів з елементами творчої візуалізації та креативного застосування сучасних ІТ за визначеною схемою-алгоритмом:

родинна лексична номінація ...; етнокультурний символ – ...; ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка (наприклад, словника мови автора) – ...; мовний коментар – ...; тлумачення символу з етнокультурного словника – ...; висловлення власних міркувань і зауважень –

Отже, розглянемо зразки-інтерпретації деяких родинних номінацій у контексті творчості Кобзаря за вказаною схемою:

1. Родинна лексична номінація – батько/ чоловік – етнокультурний символ – голуб – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка: *Ходи собі, мій голубе, Поки не заснуло Твоє серце, та виспівай, Щоб люде не чули. I 27.84. Спасибі тобі, мій голубе, що хоч ти мене не забувася VI 25.8. Отут-то, голубе мій сизий, Отут-то й лихо почалось! II 251.93.* (Ващенко, 1979: Т. I: 143) – мовний коментар – звертання; тлумачення символу з етнокультурного словника: *У весільних піснях птах символізує молодого (голуб) і молоду (голубка), згідно з чим послухати гудіння голубів означає засвататися і покинути свій рід. Символ доброти, чистоти, незлобивості. Найкращий народний епітет для батька – це батечко – сизий голубочок* (Жайворонок, 2006: 142: 1243); – власні міркування –

2. Родинна лексична номінація – мати/ жінка/ вдова – етнокультурний символ – ніч/ чайка – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка: *Нехай кляті, бенкетують, Поки сонце зайде, А ніч-мати дасть пораду, Козак ляха знайде I 65.99* (Ващенко, 1979: Т. I: 395:396); *Співає плаче Ярославна... – Полечу, каже, зигзицею, Тією чайкою-вдовицею II 336.6* (Ващенко, 1979: Т. II: 400) – мовний коментар – прикладкові сполучення – тлумачення символу з етнокультурного словника: *Перед ніччю запобігали, називаючи її матір'ю: «Ніч-мати не дасть погибати» (звідси й побажання «доброї ночі!», «на добраніч»)* (Жайворонок, 2006: 399); *У фольклорі – символ засмученої матері-вдови (є легенда про вдову, що, сумуючи за загубленим чоловіком, обернулася на чайку), а також України-матері, що вивела дітей при битій дорозі, як у пісні I. Мазепи «Ой горе тій чайці»* (Жайворонок, 2006: 633); – власні міркування –

3. Родинна лексична номінація – син/брат/ хлопець – етнокультурний символ – сокіл – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка: *Стара твоя чи бгає ще хоч як-небудь метелицю, сини-соколи твої, де вони тепер повертаються? VI 84.14* (Ващенко, 1979: Т. II: 249) – мовний коментар – прикладкові сполучення – тлумачення символу з етнокультурного словника:

У народній уяві сокіл виступає символом хоробрості, швидкості, зіркості, злету, молодості, сили, розуму (Жайворонок, 2006: 559: 560); – власні міркування –

4. Родинна лексична номінація – дочка/ сестра/ дівчина – етнокультурний символ – зоря/ лебедонька – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка: *А тим часом Твої сестри-зорі... Попливають, засяють* (Ващенко, 1979: Т. II: 244); *Сотник: Ні, Настусю, Я коло тебе захожуся Тепер, лебедонько, не так! II 171.215.* (Ващенко, 1979: Т. I: 365: 366) – мовний коментар – прикладкові сполучення/ звертання – тлумачення символу з етнокультурного словника – *зорі – символ яскравого світла, краси взагалі, грані дівчини* (Жайворонок, 2006: 254). *Лебедонька – символ чистоти, як фізичної, так і духовної. Уживається як пестливі назви дівчини або жінки, зокрема її матері* (Жайворонок, 2006: 330); – власні міркування –

5. Родинна лексична номінація – дитина/ діти – етнокультурний символ – ангел – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка: *Отож і спить собі дитина... мати дивиться і плаче Тихенько-тихо. Ангел спить, То щоб його то не збудить. Та й не догледіла* (Ващенко, 1979: Т. I: 10) – мовний коментар – іменник – тлумачення символу з етнокультурного словника: *Людину називають часто грішним ангелом (не-ангелом), тому кажуть: «Чоловік не ангел, щоб не согрешив»* (Жайворонок, 2006: 13); – власні міркування –

6. Родинна лексична номінація – дідусь – етнокультурний символ – серце – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка: *Діду-серце, голубчику! Заграй нам що-небудь I 459.* (Ващенко, 1979: Т. I: 177) – мовний коментар – прикладкові сполучення – тлумачення символу з етнокультурного словника: *Здавна серце символізує життя, бо коли перестає битися, життя кінчається; уособлює почуття взагалі* (Жайворонок, 2006: 536) – власні міркування –

7. Родинна лексична номінація – бабуся – етнокультурний символ – серце – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка – *Бабусенько, голубонько, Серце моє, ньенько! Скажи мені щирю правду – Де милий-серденько? I 51.114* (Ващенко, 1979: Т. I: 13) – мовний коментар – звертання – тлумачення символу з етнокультурного словника: *Символ доброти, милосердя* (Жайворонок, 2006: 536) – власні міркування –

8. Родинна лексична номінація – сирота – етнокультурний символ – собака – ілюстративний матеріал із поетичного доробку Т. Г. Шевченка: *Сирота-собака має долю, Має добре слово*

в світі сирота I 41.533. (Ващенко, 1979: Т. II: 250:251) – мовний коментар – прикладкові сполучення – тлумачення символу з етнокультурного словника: Собака – символ невибагливості; собаче життя нужденне, злиденне, тому, проклинаючи, бажають собачої смерті (Жайворонок, 2006: 557:558) – власні міркування – ...

– Ток-шоу на тему: «Необхідність поваги до старшого покоління та ведення родоvodu»: Бувало, в неділю... Батько діда просить, щоб той розказав про Коліївщину... Спасибі, дідуся, що ти заховав В голові столітній ту славу козаку: Я її онукам тепер розказав (Ващенко, 1979: Т. I: 177). Чи: Поклонися усім родичам од мене, а надто дідові, коли живий, здоровий. VI 15.24. У приказці (I) (Ващенко, 1979: Т. II: 200).

– Компаративний аналіз контекстного етносимволізму родинних лексем: визначення позитивно та негативно конотованих родинних номінацій:

- голуб 2. розм. Пестливе називання чоловіка (перев. при звертанні). [Одарка:]Ти, певно, втомився, мій голубе? Ходи в хату, спочинеши... (Кроп., I, 1958, 60); [Романюк:]; Дивись, голубе, щоб все було культурно (Корн., II, 1955, 196) (Білодід та ін., 1971: Т. II: 118). Голубка 2. Розм. Пестливе називання дівчини, жінки (перев. При звертанні). Ганнусю, рибко, душко, любко, Рятуй мене, моя голубко (Котл., I, 1952, 84); Тим шляхом мандрував Ярема у Вільшану Голубку привітатъ, красу свою Оксану (Турч., Земле моя., 1961, 16) (Білодід та ін., 1971: Т. II: 119). Зменшено-пестливих варіантів: голубець, голубчик, голубничок, голубонько, голубок, голубочок, голубеня, голуб'я – пташа голуба; ж. голубиця, голубонька, голубочка (Жайворонок, 2006: 142);

- лебедик 2. перен., нар.-поет. Пестливе звертання до чоловіка. Рятуй мене, Уласе, мій місяцю повний, мій лебедик, бо я пропаду (Н.-Лев., III, 1956, 338 (Білодід та ін., 1973: Т. IV: 457). Лебідка, лебідонька, лебедонька 2. перен., нар.-поет. Пестлива назва молодої жінки або дівчини. – А ти – лебідка моя. – твоя? – ще дивується дівчина (Стельмах, Хліб., 1959, 481); – Матусю моя, лебідонько моя! Звідкіль тебе ждати, звідкіль виглядять? (Н.-Лев., II, 1956, 248); [Сотник:]

Настусю, Я коло тебе захожуся[заходжуся] Тепер, лебедонько, не так! (Шевч., II, 1953, 171) (Білодід та ін., 1973: Т. IV: 458);

- перепеличка 2. перен., розм. Пестлива назва дівчини, жінки (перев. при звертанні) – Чого це ти, сину, так унадився в те поле, що й у неділю не посидиши дома? – питає Мотря. – Чи ти, бува, не нагледів чого там? – Егеж, нагледів, – сміється Чіпка: там така перепеличка! (Мирний, I, 1949, 164); Зустрів Комар на лузі край села Та й каже, сміючись: – Добривечір, сестричко! А ти вже тут чого, моя перепеличко? (Гл., Вибр., 1951, 86) (Білодід та ін., 1975: Т. VI: 246);

- рибочка 2. Пестливе звертання до дівчини, жінки. – Матусенько, ріднесенька, рибочко, голубочко, перепілочко! Не зопиняй[зупиняй]же мене (Кв.-Осн., II, 1956, 423); Розкушу я горішечок надвоє, надвоє, А ядерцем поділимся, рибочко, обоє (Коломийки, 1969, 157). Рибчина, 2. Пестливе звертання до дівчини, жінки. Вийди з хати, дівчино, Потанцюєм, рибчино! (Укр. Поетиромантики., 1968, 460) (Білодід та ін., 1977: Т. VIII: 530);

- пущівіронок 2. Маленька дитина. – О, пущівірінку Купидоне! Любуїся, як Дидона стогне... Щоб ти маленьким був пропав! (Котл., I, 1952, 85); – Не встигла я на якусь часинку одвернутися до куми, а він почав з дітьми пиріжки з квасолею ліпити. Не вмів ж, ледачий макогон, а взявся, щоб потішити своїх пущівірінків (Стельмах, I, 1962, 228) (Білодід та ін., 1977: Т. VIII: 410);

– саморефлексію міркувань до та після запропонованих занять.

Висновки. Таким чином, розроблена методика вивчення родинної лексики в поетичній спадщині Кобзаря (комунікативно-діяльнісний аспект) забезпечить збагачення словникового запасу старшокласників у контексті функціонально-семантичного та етносимволічного навантаження, формування родинної лексичної компетенції та культури міжособистісної взаємодії.

Перспективними визначаємо подальші наукові розвідки з метою визначення семантичних груп родинних номінацій та можливостей їхнього різноаспектного прочитання в поетичній творчості Кобзаря.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
2. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
3. Мойсієнко А. Слово в системі Шевченкового тексту: поетика декодування : монографія. Київ : Київський університет, 2013. 255 с.
4. Методика викладання української мови в середній школі / І. С. Олійник та ін. Київ : Вища школа, 1979. 311 с.

5. Словник мови Шевченка : у 2-х т. / редкол.: В. С. Ващенко (відп. ред.) та ін. – Київ : Наук. думка, 1964. Т. 1. 484 с.
6. Словник мови Шевченка : у 2-х т. / редкол.: В. С. Ващенко (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1964. Т. 2. 566 с.
7. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

REFERENCES

1. Zhayvoronok V.V. Znaky ukraïnskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk [Signs of the Ukrainian ethnoculture: Dictionary-directory]. – К.: Dovira, 2006. – 703 p. [in Ukrainian].
2. Matsko L. Ukraïnska mova v osvïtnomu prostori: navchalnyi posibnyk dlia studentiv-filolohiv osvïtko-kvalifikatsiïnoho rivnia «mahistr» [Ukrainian language in the educational space: a textbook for students-philologists of educational and qualification level «Master»]. – К.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2009. – 607 p. [in Ukrainian].
3. Moisienko A.A. Slovo v systemi Shevchenkovoho tekstu : poetyka dekoduvannia : monohrafiia [Word in the Shevchenko text system: the poetics of decoding: a monograph]. – К. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiyi universytet», 2013. – 255 p. [in Ukrainian].
4. Oliynyk I. S., Ivanenko V.K., Rozhilo L. P., Skoryk O. S. Metodyka vykladannia ukraïnskoi movy v serednii shkoli. [Methods of teaching the Ukrainian language in high school]. – К.: «Vyshcha shkola», 1979. – 311 p. [in Ukrainian].
5. Slovnyk movy Shevchenka : v 2 t. / redkol.: V. S. Vashchenko (vidp. red.) ta in. [Dictionary of Shevchenko's language: in 2 volumes /ed.: V. S. Vashenko (ed.) and others]. – К.: Nauk. dumka, 1964. – Т. 1. – 484 p. [in Ukrainian].
6. Slovnyk movy Shevchenka : v 2 t. / redkol.: V. S. Vashchenko (vidp. red.) ta in. [Dictionary of Shevchenko's language: in 2 volumes /ed.: V. S. Vashenko (ed.) and others]. – К.: Nauk. dumka, 1964. – Т. 2. – 566 p. [in Ukrainian].
7. Slovnyk ukraïnskoi movy: V 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language in 11 t.] – К.: Naukova dumka, 1970-1980. [in Ukrainian].